

ECCE-HOMO DE PEGO, UN EDIFICI DE PLANTA CENTRALITZADA Aproximació a la seua morfologia

Santiago Varela Botella

Es troba situada la capella de l'Ecce Homo a l'interior del recinte emmurallat de la població de Pego, el casc urbà de la qual té carrers no gaire amples, de traçat irregular i trencat, que formen, en conseqüència, illes de cases de diferents formes i tamany. Tot això proporciona un conjunt dens on, a falta de places emblemàtiques, existeixen petites dilatacions de la trama, en general mancada de grans perspectives. Les actuals places de l'Ajuntament i de l'Ecce Homo són modernes. La primera és el resultat de l'esponjament mitjançant el buidatge complet d'una illa de cases; l'altra suposa l'actuació parcial sobre una illa de cases amb el fi d'aconseguir una plaça que donàs èmfasi a la façana del temple.

Aquest casc urbà, malgrat la seua reduïda superfície, donava cabuda a un variat i important equipament dotacional. Comprén la casa consistorial, la parròquia, l'antic hospital (que va canviar d'emplaçament), un convent de franciscans (inicialment quedava als afores de la població), i ja des de mitjan segle XVIII, la capella de l'Ecce Homo sobre el solar del primitiu hospital. Tots aquests són edificis representatius que configuraren la trama urbana, tot enriquint el seu significat morfològic i semàntic.

L'edifici de l'Ecce Homo és emplaçat al cantó d'una illa de cases sensiblement rectangular; s'adequa exteriorment a les alineacions urbanes i sols a l'interior mostra la seua forma autèntica. Fra Francisco Cabezas portà a cap el projecte i direcció de les obres, finalitzades l'any 1759, si considerem com a tal la data que figura al fris de la portada d'entrada.

La planta és un octògon de 12'5 m. de diàmetre amidats en el pla d'arrencada de les pilastres. Adosat a cada costat i disposat entre els contraforts hi ha set espais rectangulars d'igual profunditat; d'ells, sis contenen capelles, i el de ponent és el d'accés. El vuité costat, enfrontat a l'accés, té més profunditat que els anteriors i queda ocupat pel presbiteri.

Els espais residuals entre la capella i el tancament extern contenen diverses dependències. Adosat a les capelles contigües a l'accés i limitat per la façana de ponent, en espais de planta triangular van ser situades les escales que permeten pujar al pis de les tribunes. Al seu torn, l'escala del cantó nord-

oest continua l'ascensió cap al campanar. La sagristia, de planta irregular, es troba adosada a la capella nord-est.

El pis de tribunes manté una idèntica posició que la inferior, si bé la perforació dels contraforts permet la circulació perimetral fins al lloc ocupat per la capella major.

Per damunt de la cornissa es troba el tambor octogonal. Presenta, excepte al costat de ponent, menudes finestres de composició vertical, a través de les quals entra la matisada llum que il·lumina tènuement l'interior.

El tambor eleva l'arrancament de la cúpula a 14'5 m. de altura. Resolta en dues capes, la inferior és una semiesfera lleugerament peraltada al començament, queda subdividida per nervis estructurals en vuit trams de perímetres rectilini. A l'extradós s'aconsegueix un perfil apuntat de forts pendents. Està recoberta de ceràmica vidrada de color blau, els reclams resolta amb l'aresta nítida sense que destaque mitjançant recursos formals secundaris dels tremujals.

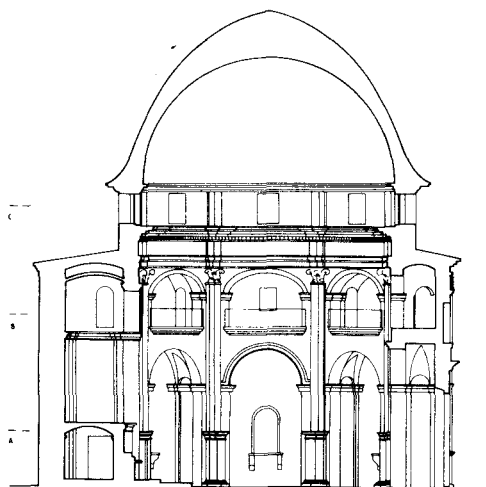
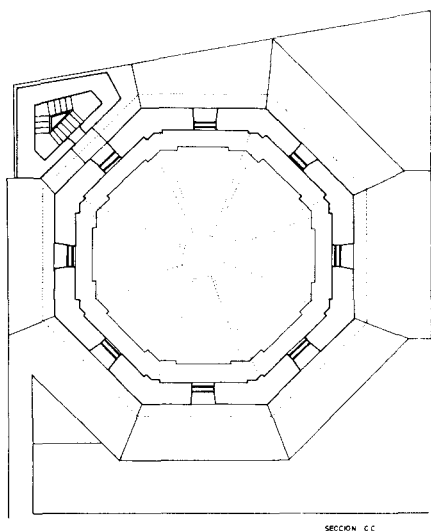
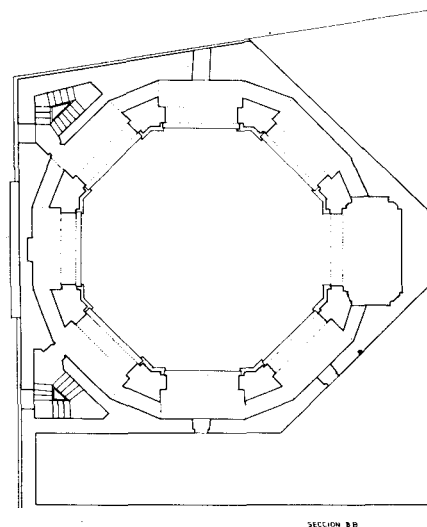
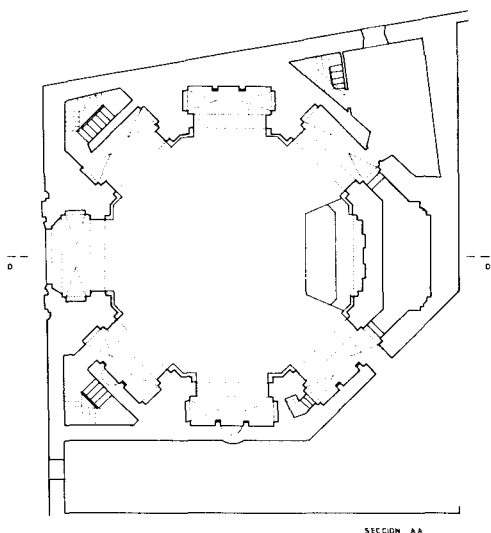
A l'interior l'alçat és compost per mig de dos ordres. Hi ha una estructuració primària formada per les pilastres adosades als contraforts i plegats per adequar-se a la concavitat dels angles de l'octògon. El pedestal és motllurat, possiblement el dau és de pedra calcària com evidència la base, si bé es troba actualment i des de la reforma de mitjan del present segle, recobert per un aplacat de marbre roig. Els fusts, realitzats en guix, són llisos amb acabat superficial estucat en roig amb vetes. Els capitells presenten ordre compost amb la llicència de dues garlandes de flors. Sobre ells es disposen un potent entaulament continu que circunda l'espai. El fris és llis, estucat igual que les pilastres. L'arquitràu arrenca amb una banda de dentellons mentre que l'aresta superior de la pronunciada cornisa es troba a 12'5 m., coincidint, per tant, amb el diàmetre de la planta.

Un segon ordre està organitzat als costats de l'octògon, configurant els alçats de les capelles i tribunes superposades. Els buits del nivell inferior són de composició vertical, acabats en arcs de mig punt sobre impostes motllurades que circunden al seu temps l'interior de les capelles, de manera que donen continuïtat. Els buits de les tribunes resulten considerablement més baixos, apaisats sense que l'arc carpanell, imposat per la presència de l'arquitràu, aconseguisca proporcionar altura significativa.

Aquesta disposició queda alterada únicament a l'alçat de la capella major, format per un únic buit acabat en arc de mig punt, la imposta del qual és a l'altura de la motlluració que marca el nivell de pis de les tribunes, amb la qual realment no coincideix. Sens dubte, Cabezas va voler diferenciar aquest buit dels restants, com tindrem ocasió de comentar més endavant.

L'exterior resulta compacte. Les façanes són planes, realitzades amb maçoneria vista i els junts verticals ressaltats. La cornisa arriba a l'altura que coincideix amb l'arquitràu de l'entaulament interior. Per damunt d'ella es troba exempt el tambor, l'altura externa del qual absorbeix part de l'entaulament, sent, per tant, un element visualment important.

Al cantó nord-oest s'eleva el campanar. És un prisma triangular d'arestes aixafanades la cara interior del qual queda molt pròxima, pràcticament

tangent, al sortint de la volada de la cúpula. El campanar constitueix una peça impar, estant mancat de la corresponent simetria respecte a l'eix vertical de la portada i cúpula.

El buit d'accés és rectangular, emmarcat per un pòrtic molt pla amb una pilastra als dos costats, d'alçat llis i capitell dòric; sobre ell es recolza un entaulament de fris igualment llis. Per damunt de la cornisa es troba una fornícula rematada en frontó semicircular.

Durant l'any 1956 es van donar per acabats els treballs de restauració i neteja que degueren començar després de la guerra, el 1939. Les obres van consistir bàsicament en el canvi del paviment original de lloses calcàries per

Capella Ecce-Homo de Pego. Planta i secció

Esq. Conjunt urbà, panoràmica.

Dreta. La cúpula des de l'exterior.

l'actual de marbre. També va ser realitzat l'aplacat de marbre roig que, a manera de sòcol, recorre l'interior fins a l'altura de la cornisa del pedestal. Van ser eliminats els retaules o altars originals de les capelles laterals, com evidencia la discontinuïtat i la interrupció en l'alçat de fons de les motlures que són continuació de les impostes dels arcs. Els estucs al foc dels nivells inferiors van ser restituïts per pintures, plastificades les més modernes.

Sens dubte, l'actuació més notable va ser la col·locació del retaule a l'altar major, segons projecte de l'arquitecte José Pastor. Ocupa el buit de la capella sota l'arc. Possiblement es deu a Pastor l'autoria de la totalitat d'aquesta reforma.

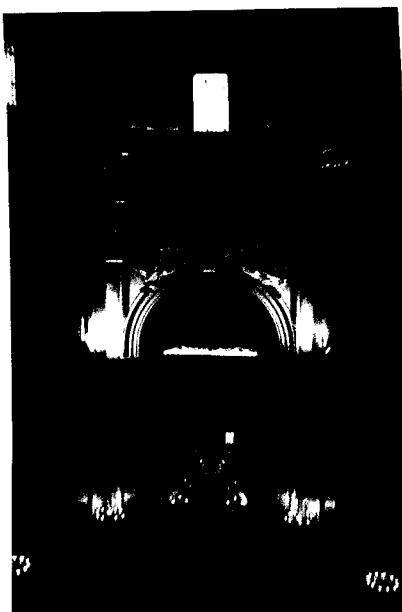
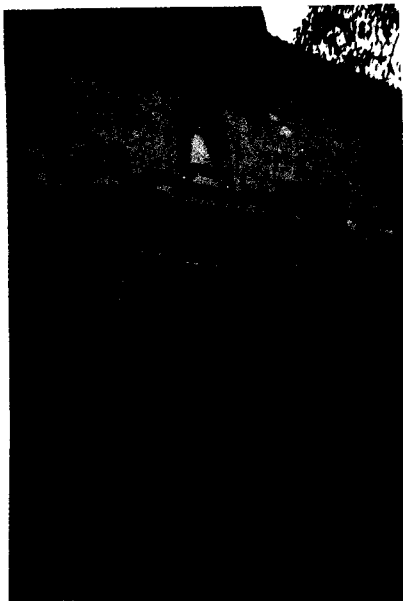
És ben cert que al cos inferior de l'octògon, l'ornamentació és inexistent; tan sols es troben peces incloses en el propi llenguatge dels ordres compostius. Es per damunt de la cornisa on apareix una ornamentació sobreafegida i gratuïta a efectes estructurals; fins i tot en l'aspecte ideològic resulta supèrflua. Als buits de les finestres situades al tambor i en les pintures situades en el tram inferior de la cúpula hi ha afegits medallons i garlandes que van omplint l'espai, difuminant el caràcter estructurant dels nervis.

El significat arquitectònic.

Són diversos els nivells d'interpretació que podem realitzar de l'edifici. Fonamentalment ens referirem al tipus de planta i a la qüestió de la planta centralitzada que, en realitat, va estretament lligada amb la primera.

El tipus d'edifici centralitzat i coronat per una cúpula procedeix, com és sabut, de l'antiguitat, sent heretat per la cristiandat, emplant-lo fonamentalment com a baptisteri i capella funerària. La planta centralitzada adquireix diverses formes segons les èpoques i la finalitat d'ús. Octògons, cercles i ovals assoleixen preponderància en diferents moments. Si l'octògon té una simbologia associada a la resurrecció, doncs vuit és el número de l'equilibri còsmic, aconseguint l'octògon valor de mediació entre el quadrat i el cercle. Aquest, el cercle, va ser la planta de preferència a les esglésies italianes renaixentistes, en considerar el cercle en si mateix com la forma més perfecta i en conseqüència idònia per adorar a Déu.

Durant la segona meitat del segle XVI i d'aleshores ençà serà utilitzat

Esq. Pòrtic d'accés.

Dreta. Alçat de la capella major.

l'oval com a forma pseudo-circular amb una component direccional molt clara. Aquesta consideració direccional serà positivament valorada durant el segle XVII per la litúrgia de la contrareforma, en la mesura que facilita el desenvolupament i avançament dels seguicis processionals cap a la majestat de l'altar. En conseqüència, es va imposar el pla de creu llatina.

De qualsevol manera, la planta centralitzada també té la seua direccionalitat i la seua jerarquia a partir de la disposició dels elements representatius, fonamentalment l'accés i l'altar major. Aquesta qüestió era perfectament coneguda pels arquitectes renaixentistes, per això que intentassen resoldre el problema esmorteint els altars murals per donar tot el valor a la forma circular.

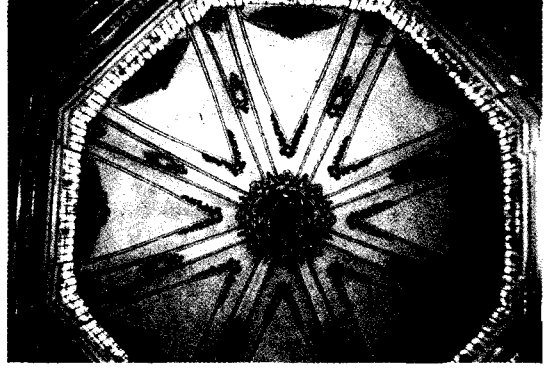
Però n'hi ha més, encara. Què passa amb la cúpula? La seua relació amb la nau i la façana resulta una qüestió arquitectònica de la major importància, mentre a l'interior segueix originant problemes i conflictes vinculats al ritual per entrar en clar conflicte amb l'altar. La pregunta a fer és quins trets són els que cal potenciar, l'altar o la cúpula. Les esglésies de planta centralitzada tenen en definitiva, malgrat tots els esforços, dos eixos direccionals: d'una part, el d'avanç cap al presbiteri; però, a més a més, el vertical, ascendent fins a la cúpula, amb tota la simbologia que implica.

Aquests qüestions són a la capella de l'Ecce Homo. Cabezas va elegir una forma arcaica, ja que l'octògon va tenir escassa difusió en aqueixa època. Potser va ser una elecció plenament conscient amb la intenció de vincular la titularitat i advocació al símbol de la resurrecció que, bé l'arquitecte o els seus patrocinadors, van voler veure en el culte i veneració de Crist llatzerat, però caminant cap al triomf, sensació que es veurà notablement augmentada per la presència de la cúpula, de fort i positiu impacte en el conjunt construït.

En planta accentua sense emuats la importància de l'eix d'accés respecte als restants, clarament secundaris. El presbiteri o capella major resulta

Esq. Capitell.

Dreta. Vista interior de la cúpula.

diferenciada de les restants per la major profunditat, com en l'alçat interior, significat per un únic buit que comprén de l'altura del front.

Sens dubte es tracta d'un esquema de jerarquització que va usar conscientment i repetirà pocs anys després, el 1761, amb la solució per a san Francisco el Grande, a Madrid, on torna a ressaltar el presbiteri i també l'accés destacat per un atri.

La reforma moderna duta a terme a l'Ecce Homo i acabada el 1956 ve a transformar la solució original. El nou retaule, disposat en el pla interior de l'octògon, acurta considerablement l'eix principal previst i realitzat per Cabezas, de tal manera que s'infravalora la jerarquia establerta en aquest recorregut visual amb origen a l'accés.

Pel que fa a la façana principal, situada en un carrer estret, cal ser contemplada necessàriament de forma obliqua en oblic. Es tracta d'un mur pla, pràcticament cec, on el buit d'accés és emfasitzat mitjançant un pòrtic sense ressaltar del pla de la façana, si exceptuem la pronunciada ombra que atorga la cornisa de l'entaulament.

Malgrat la proximitat del tambor i la cúpula respecte del mur, no són perceptibles des del carrer. Sols actualment després de la formació de la menuda plaça s'aconsegueix retrocedir suficientment per a la seua contemplació. Ens facilita apreciar la potència visual de la cúpula, la centralitat de la qual es veu descompensada pel campanar, element únic molt pròxim a la volada d'aquella, a la qual ocasiona serioses interferències.

El valor plàstic i emblemàtic de la cúpula és previst per a ser observat a una certa distància, des de fora del casc urbà. En efecte, l'edifici és situat a la zona de major cota topogràfica i, en conseqüència, aquella sobresurt per damunt del perfil superior de la població. Constitueix l'element focalitzador, en centrar i unificar el conjunt urbà, cosa que no sempre s'aconsegueix la fita vertical del campanar parroquial, tan sols visible des d'algunes parts del contorn. És ben cert que l'edificabilitat actual permet construccions l'altura de les quals tendeix a alterar el perfil urbà i a amagar aquells elements.

Fra Francisco Cabezas va realitzar a Pego un edifici amb plantejaments barrocs, tant per la composició com en els elements ornamentals sobreafegits, fins i tot pels sistemes constructius. Tant ell com molts altres arquitectes de

la regió es debaten en el coneixement i aprenentatge de la tradició, front a les innovacions que acosta la creació a Espanya, a mitjan del segle XVIII, de les Acadèmies de Belles Arts, amb la renovació de tot ordre en els plantejaments arquitectònics.

En aquest sentit, la solució octogonal, a més a més dels aspectes abans comentats, resulta poc avançada front a les propostes de l'arquitectura contemporània. Per una altra banda, la cúpula respon a la solució dominada pels constructors de la zona sense que supose innovació substancial, si exceptuem l'extradós fortament apuntat, de traçat similar a l'utilitzat a l'església del monestir de les clarisses de la santa Faç i a l'escala del col·legi dels Jesuïtes, ambdues del mateix Cabezas a Alacant.

Possiblement els problemes que va trobar durant el desenvolupament de les obres de san Francisco el Grande poden ser motivats per aquests serioses contradiccions i per enfrontaments amb arquitectes, potser, millor situats socialment en aquella ciutat, però sobretot més innovadors i per descomptat capaços de satisfer les necessitats derivades del canvi de gust estilístic demanat pels clients, per als quals Cabezas mancava de resposta.

Amb tot i això, la capella de Pego és un edifici de planta centralitzada de notable singularitat, que pretén la diferenciació respecte a les contemporànies dedicades a l'eucaristia, on en bon nombre es repeteix insistentment el tipus de creu grega inscrita en un quadrat.

Bibliografia

- "El arquitecto D. Ventura Rodríguez (1717-1785)". Catàleg. Madrid, 1983.
- LOTZ, W. "La arquitectura del Renacimiento en Italia". Madrid, 1985.
- LLAGUNO, E. CEAN-BERMUDEZ, J. "Noticias de los arquitectos y arquitectura de España desde su restauración". Facsímil. Madrid, 1977.
- KAUFMANN, E. "La arquitectura de la Ilustración". Barcelona, 1972.
- KAUFMANN, E. "De Ledoux a Le Corbusier". Barcelona, 1982.
- TAPIE, VL. "Barroco y Clasicismo". Madrid, 1978.
- WITTKOWER, R. "Sobre la arquitectura en la edad del humanismo". Barcelona, 1972.

